

ความเป็นอีสานในอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทย (ตอน

ที่ 3)

written by วิชานนท์ สมอู่จารย์ | พฤษภาคม 23, 2020

วิชานนท์ สมอู่จารย์ เรื่อง

หลังการเสียชีวิตที่ชายป่าของ จิตร ภูมิศักดิ์ เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2509 บริเวณเขตอำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร แต่ในช่วงที่ยังมีชีวิตอยู่ จิตร ภูมิศักดิ์ เองก็มีชะตาชีวิตไม่ต่างไปจากกลุ่มนักเขียน ศิลปิน และปัญญาชนคนอื่นๆ ในยุคปี 2500 ที่ผลิตผลงานออกมามากมายเพื่อต่อต้านอำนาจเผด็จการทางทหารและชนชั้นศักดินา และเพื่อเรียกร้องความเท่าเทียมกันของมนุษย์ ทำให้งานของเขาหลายชิ้นถูกห้ามเผยแพร่ในประเทศไทย และปัญญาชนในกลุ่มนี้ก็ถูกตราหน้าว่าฝักใฝ่แนวคิดคอมมิวนิสต์ ทำให้บางคนต้องติดคุกทางการเมือง บางคนต้องหลบหนีไปอยู่ในสถานที่ต่างๆ โดย จิตร ภูมิศักดิ์ ทั้งเคยต้องเขียนหนังสือในคุกและเขียนหนังสือในป่า ตอนที่ตัดสินใจเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

แม้จะถูกห้ามเผยแพร่ในราชอาณาจักรไทย กลับไม่ได้ลดทอนคุณค่าของผลงานจากกลุ่มคนเหล่านี้ งานหลายชิ้นถูกตีพิมพ์และเผยแพร่แบบ “ใต้ดิน” ในกลุ่มปัญญาชนและประชาชนทั่วไปที่สนใจปรัชญาและความคิดแบบก้าวหน้า ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ “14 ตุลาคม 2516” ในเวลาต่อมา

หลังจากเหตุการณ์อันสำคัญนี้ ทำให้สังคมในช่วงนั้นเต็มไปด้วยเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เช่นเดียวกับขบวนการนักศึกษาทั่วโลกที่ร่วมต่อต้านอำนาจเผด็จการในช่วงเวลานั้น จึงส่งผลให้งานเขียน งานศิลปะ รวมถึงงานเพลงอีกหลายชิ้นในประเทศไทย จากที่เคยถูกจำกัดในรูปแบบใต้ดินถูกนำมาเผยแพร่ในพื้นที่ของการแสดงความคิดเห็นที่กว้างขึ้น ซึ่งถูกเรียกรวมๆ ว่าเป็น “ศิลปะเพื่อชีวิต” ตามชื่อหนังสือ “ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน” ของ จิตร ภูมิศักดิ์ นั่นเอง

หากเปรียบเทียบกับยุคปัจจุบันก็อาจเทียบเคียงได้กับแนวคิด “อัลเทอร์เนทีฟ” ในยุคต้น 90 ตามปฏิทินสากลที่ต่อต้านแนวคิดในกระแสหลัก จนกลายมาเป็นกระแสหลักอีกกระแสหนึ่งในบริบทของความเคลื่อนไหวทางดนตรีในสังคมโลก

ในขณะที่ความเคลื่อนไหวของอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยเมื่อช่วงปี 2516 นั้นยังคงเต็มไปด้วยภาพยนตร์บันเทิงเรีงมย์ชวนฝัน มีเพียงเรื่อง [“เขาค้อกานต์”](#) (2516, มจ. ชาตรีเฉลิม ยุคล) ที่เข้าข่ายภาพยนตร์สะท้อนปัญหาสังคมแบบสมจริง อันเป็นเรื่องราวของหมอหนุ่มผู้มีอุดมการณ์สูง ได้เข้าฝึกงานในโรงพยาบาลชนบทแห่งหนึ่ง และเกิดมีปากเสียงกับผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ผสมกับเรื่องราวความรักที่ไม่สมหวังของตัวละครในเรื่อง อันเป็นรูปแบบการ

ดำเนินเรื่องในรูปแบบ “โศกนาฏกรรม” ซึ่งเป็นแนวทางที่ได้รับความนิยมในสังคมไทยมาอย่างช้านาน

“โศกนาฏกรรม” มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า “Tragedy” ที่มีรากศัพท์จากภาษากรีกโดย การผสมคำ 2 คำ คือ “Tragos” ที่แปลว่า “แพะ” และ “Oide” ที่แปลว่า “บทกวีสำหรับร้อง” ถ้าแปลตามตัวอักษรก็จะหมายถึง “บทกวีสำหรับร้องของแพะ” แต่ในอีกความหมายหนึ่งของ “Tragos” หมายถึงเครื่องดื่มมีนเมา ทั้ง “แพะ” และ “เครื่องดื่มมีนเมา” ต่างก็เป็นวัตถุเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับ “เทพไดโอนิซัส (Dionysus)” ตามตำนานของกรีก ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความบ้าคลั่งทางพิธีกรรมและการเก็บเกี่ยวผลผลิตองุ่นและไวน์ ส่วน “แพะ” จะเกี่ยวข้องกับวัตถุเชิงสัญลักษณ์ของพิธีกรรมการบูชาด้วยหรือไม่ ผู้เขียนก็ไม่สามารถคาดเดา

ภาพยนตร์เรื่อง “เขาชื่อกานต์” ดัดแปลงมาจากนิยายชื่อเรื่องเดียวกันของ “สุวรรณ สุคนธา” ตีพิมพ์เมื่อปี 2513 ซึ่งสื่อกระแสหลักในขณะนั้นให้ความเห็นไว้ว่า “...เป็นงานวรรณกรรมที่มีลักษณะบุกเบิกทางความคิด หลังจากห่างหายไปนาน 10 ปี และเป็นภาพยนตร์รุ่นแรกๆ ของวงการหนังไทยที่กล่าวถึงปัญหาสังคม ถือเป็นจุดเปลี่ยนแปลงของภาพยนตร์ไทยคือ การวิพากษ์สังคมเกี่ยวกับหลากหลายปัญหาของสังคมไทย...” เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยทางสังคมในช่วงนั้นกลับกลายเป็นกลุ่มใต้ดินดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ที่ได้กรุยทางโดยช่างศิลป์เพื่อชีวิตขับเคลื่อนความคิดทางสังคมมาตลอด

ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตว่า เมื่อพิจารณาจากตัวบทของนิยายและรูปแบบของการดำเนินเรื่องในภาพยนตร์แล้ว นอกจากจะมีต้นแบบมาจาก “เออร์เนสโต เซ เกวารา” ยังเป็นการใช้เพียงรูปแบบของแนวคิด “สังคมนิยม” ที่ฉาบเคลือบการดำเนินเรื่องแบบ “Melodrama” หรือเรื่องราวที่น่าประหลาดโลกไว้ภายใน โดยการใช้ “จุดขาย” ในเรื่องประเด็นทางสังคมอันเนื่องมาจากสิ่งที่เรียกว่า “Zeitgeist” หรือบรรยากาศทางภูมิปัญญาในยุคนั้น สอดคล้องกับสังคมโลกที่ภาพยนตร์ในแนวทาง Neo-Realism และกระแสของ French New Wave กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงในโลกของภาพยนตร์ศิลปะ

ช่วงระยะเวลา 3 ปี ระหว่างเหตุการณ์ “14 ตุลาคม 2516” จนถึงเหตุการณ์ “6 ตุลาคม 2519” ได้มีการผลิตภาพยนตร์เรื่อง “[ทองปาน](#)” (ไพจง ไหลสกุล, 2519) ในขณะที่ภาพยนตร์กำลังเข้าสู่ขั้นตอนการตัดต่อ ก็เกิดเหตุการณ์ล้อมปราบนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สังคมไทยจึงกลับไปสู่ยุคเผด็จการอีกครั้ง หนังสือหลายเล่ม บทเพลงหลายเพลง ถูกทางการห้ามเผยแพร่ในสังคมไทย ภาพยนตร์เรื่องทองปานได้ใช้เพลง “[คนกับควาย](#)” ของวงดนตรีเพื่อชีวิต “คาราวาน” เป็นเพลงหลักของหนัง จึงทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับภาพยนตร์เรื่องนี้ถูกทางการกล่าวหาว่า “กระทำการเป็นคอมมิวนิสต์” เหมือนในอดีตอีกครั้ง ซึ่งทีมงานผู้มีส่วนร่วมต่างก็กระจัดกระจายตัวหลบหนีการจับกุม รวมไปถึง “สุรชัย จันทิมาธร” หนึ่งในผู้ก่อตั้งวงดนตรีคาราวาน

ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้ลำดับภาพที่ต่างประเทศและฉายครั้งแรกในเทศกาลภาพยนตร์ลอนดอน (London Film Festival) และได้รับรางวัลเกียรติยศ Outstanding Film of Southeast Asia เข้ามาฉายในประเทศไทยครั้งแรก

ช่วงปลายปี 2520 ที่สถาบันเกอเธ่ บ้านพระอาทิตย์ และสยามสมาคม

ภาพยนตร์เรื่อง “ทองปาน” เป็นภาพยนตร์ในรูปแบบสัจนิยมที่ใช้เทคนิคของเรื่องแต่ง (Fiction) ผสมกับเรื่องจริง (Documentary) เป็นการนำเหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2518 ของ “ทองปาน” ชาวนาผู้เคยต้องย้ายที่ทำกิน เนื่องจากการสร้างเขื่อน ขณะทองปานกำลังเดินทางไปซื้อยารักษาวัณโรคให้ภรรยา ก็ถูกเชิญชวนให้มาร่วมการสัมมนา เรื่องผลกระทบจากการสร้างเขื่อนผามอง กันแม่น้ำโขง ระหว่างการสัมมนา ทองปานทำกระเป๋าใส่สตางค์ที่มีเงินอยู่เพียง 20 บาทหาย ทำให้ไม่ได้ไปซื้อยา และก็พบว่าภรรยาตายเสียก่อนที่เขาจะกลับไปถึงบ้าน

สำหรับภาพยนตร์เรื่องนี้ ทีมงานผู้ผลิตได้นำเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงข้างต้นมาดัดแปลง โดยให้นักแสดงเล่นเป็น “ทองปาน” อดีตชาวนาที่อาศัยอยู่ได้เขื่อน ต้องเปลี่ยนอาชีพมาเป็นกรรมกร เพราะทางการไม่ยอมปล่อยน้ำเหนือเขื่อน เขาได้รับการชักชวนจากนักศึกษามาร่วมสัมมนา บอกเล่าผลกระทบจากเขื่อน ภาพยนตร์นำเสนอภาพการสัมมนา สลับกับภาพชีวิตประจำวันของทองปาน เป็นการเสียดสีและวิพากษ์วิจารณ์นโยบายการพัฒนาชนบทของรัฐบาลช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516

การที่จะกล่าวถึงภาพยนตร์เรื่องทองปานในมุมมองของ “แนวคิดภาพยนตร์ร่วมสมัย” นั้น ผู้เขียนขอแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสองประเด็น ได้แก่ หนึ่ง วิธีการถ่ายทำและรายละเอียดบางสิ่งที่น่าสนใจในตัวหนัง สอง บริบททางสังคมที่อยู่นอกตัวหนังและบริบททางสังคมที่อยู่ในตัวหนัง

ส่วนแรกนั้นภาพยนตร์เรื่องทองปานใช้ทีมงานขนาดเล็ก และไม่ได้ใช้ดารารหรือนักแสดงอาชีพเป็นตัวหลักในการดำเนินเรื่อง ถ่ายด้วยกล้องภาพยนตร์ขนาด 16mm และมีการบันทึกเสียงในสถานที่จริงขณะถ่ายทำ ซึ่งหาได้ยากในวงการภาพยนตร์ไทยในยุคนั้น โดยเฉพาะในวงการภาพยนตร์อุตสาหกรรมบันเทิงที่นิยมใช้กล้องภาพยนตร์ขนาด 16mm เช่นกัน แต่เพื่อเป็นการลดต้นทุนการผลิตและใช้วิธีพากย์เสียงทับในช่วงกระบวนการตัดต่อ

ทั้งนี้ เพื่อความรวดเร็วในการป้อนผลผลิตกลับเข้าสู่ตลาด อีกทั้งใช้วิธีการกำกับและการแสดงแบบในละครโทรทัศน์ จึงไม่ได้ให้ความใส่ใจกับบทสนทนาที่เกิดขึ้นจากการแสดงตามบทบาทต่อหน้าเลนส์กล้องภาพยนตร์ ซึ่งเป็นอีกประเด็นสำคัญที่ทำให้ภาพยนตร์ในระบบอุตสาหกรรมบันเทิงของไทยนั้นถอยห่างออกจากสภาวะความจริงบางประการที่ว่า ด้วย เมื่อกระบวนการ “บิดเบือนเสียง” หรือ “ดัดแปลงเสียง” ทำให้ภาพที่ปรากฏบนจอหนังจะถูกแยกออกจากเสียงที่ได้ยิน อันเป็น “ความไม่สอดคล้อง” หรือ “ความไม่กลมกลืน” ของสภาวะเสียง ยิ่งเวลาที่นักพากย์ต้องพากย์เสียงเดิมกับตัวละครตัวอื่นในภาพยนตร์เรื่องอื่นๆ จนทำให้ผู้ชมภาพยนตร์ไม่ได้สนใจอีกต่อไปแล้วว่าเสียงกับภาพจะสอดคล้องกันหรือไม่

ก่อนหน้านั้นเมื่อช่วงปี 2500 “รัตน์ เปสตันยี” ผู้กำกับภาพยนตร์ชาวไทยเชื้อสายเปอร์เซียได้ทดลองถ่ายภาพยนตร์ด้วยกล้องภาพยนตร์ 35mm และบันทึกเสียงจริงขณะถ่ายทำ ทั้งยังเขียนบทเองและกำกับเอง อันเป็นการเป็นเชื้อ

เชิญให้ผู้คนในวงการอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยในขณะนั้นผลิตงานที่มีคุณภาพตามแบบสากล แต่น่าเสียดายที่ รัตน์ เปสตันยี เสียชีวิตอย่างกระทันหัน ด้วยอาการหัวใจวาย ขณะที่อยู่ในงานเสวนาของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ภาพยนตร์ไทยเมื่อปี 2513

กลับมาที่หนังทองปาน แม้ในตอนต้นเรื่องจะใช้ภาษาไทยกลางในการดำเนินเรื่อง แต่เมื่อดำเนินเรื่องไปสักพัก “ตัวละครทองปาน” กลับใช้ภาษาอีสานเป็นภาษาหลักในการดำเนินเรื่อง จากนั้นหนังจึงตัดสลับไปทำงานสัมมนาในมหาวิทยาลัยที่ทองปานได้เข้าร่วมในฐานะ “การเมืองของคนนอก” ซึ่งมีการใช้ภาษาไทยและอังกฤษ แต่เป็นลักษณะของการใช้คำด้านวิชาการ และมีตัวละครที่มีบุคลิกแบบ “นักการเมือง” โดยเฉพาะภาษาไทยที่เต็มไปด้วยการแสดงออกถึง “ลำดับชั้นทางภาษา” แต่เมื่อตัดภาพกลับไปยังภาคอีสาน ทองปานและครอบครัวใช้ภาษาอีสานแบบปกติ ภาพยนตร์เรื่องทองปานจึงตั้งใจนำสิ่งที่เป็น “คู่ตรงข้ามที่คล้ายคลึง” มาปะทะกัน ทั้งเรื่อง สถานที่ เวลา ภาษา และวิถีชีวิตอื่นๆ

อีกประเด็นที่น่าสนใจในภาพยนตร์เรื่องทองปานคือ มีฉากที่คล้ายคลึงกับ “พิธีแตกบ้าน” ของชาวอีสาน ที่หมายถึงครอบครัวบางส่วนในหมู่บ้านต้องอพยพไปหาที่ทำกินแห่งใหม่ เนื่องจากภัยพิบัติตามธรรมชาติ ความแห้งแล้ง หรือโรคระบาดอื่นๆ

ปัญหาอันสำคัญที่สุดในภาพยนตร์เรื่องทองปานก็คือ การสร้างเขื่อน จุดประสงค์ที่แท้จริงของการสร้างเขื่อนคือ การเก็บกักน้ำไว้ใช้ยามจำเป็น แต่การสร้างเขื่อนในหนังเรื่องนี้กลับมีวัตถุประสงค์แอบแฝงของผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่ตั้งใจใช้เขื่อนนี้เป็นโรงงานผลิตไฟฟ้า แล้วส่งกลับมาจำหน่ายให้ประชาชน ซึ่งเป็นคนละส่วนกับ “ภาษี” ที่เรียกเก็บตามปกติอยู่แล้วในนาม “รัฐวิสาหกิจ”

“ทองปาน” จึงอยู่ในช่วงเวลาที่เราเรียกว่า “ยุคน้ำไหล ไฟสว่าง” แต่ถูกเรียกเก็บค่าบริการกับสิ่งที่เรียกว่าเป็นสาธารณะ

เมื่อนำภาพยนตร์เรื่อง “เขาชื่อกานต์” กับ “ทองปาน” มาวางคู่กัน ปัญหาที่เกิดขึ้น คือการมองเห็นและวิธีการมองที่แตกต่างกัน “ความสมจริง” ไม่เหมือนกับ “สัจนิยม” สะท้อนถึงสภาวะ “การเข้าถึงความจริง/การมองความจริง” ที่แตกต่างกัน เหมือนในปัจจุบันที่ผู้คนมักเปรียบเทียบว่า “อันนี้คือหนัง/อันนี้ไม่ใช่หนัง” หรือ “หนังเรื่องนี้สมจริง/หนังเรื่องนี้ไม่สมจริง” ผ่านกระบวนการความคิดของ “รูปแบบนิยม” แบบไทย

สัจนิยม คือการเลียนแบบความจริงลงในวัตถุวิสัย แต่ไม่ใช่ความจริงโดยสมบูรณ์ เมื่อความสมจริงไม่เท่ากับความจริง ความสมจริงเป็นเพียงคำสัมผัสและความจริงสมบูรณ์จึงเป็นสิ่งที่หายากในมนุษย์แห่งโลกเศรษฐกิจทุนนิยมในปัจจุบัน

หมายเหตุ: ความคิดเห็นหรือมุมมองต่างๆ ที่ปรากฏบนเว็บไซต์เดอะอีสานเรคคอร์ด เป็นข้อคิดเห็นของผู้

เขียน ซึ่งไม่ได้เป็นมุมมองหรือความคิดเห็นของกองบรรณาธิการเดอะอีसानเรคคอร์ด